

Slobodan Vukićević
Institut za sociologiju i psihologiju
Filozofskog fakulteta Nikšić
Crna Gora

SVOJINA I VLASNIŠTVO – DVA DRUŠTVENA ODNOSA (Empirijsko istraživanje postsocijalizma crnogorskog društva)

PROPERTY AND OWNERSHIP – TWO SOCIAL RELATIONSHIPS
(Empirical research of post socialism of Montenegrin society)

ABSTRACT In this study, it is theoretically proved that special layers of social abstractness are structured in a form of **social relation of property and social relation of ownership**. This theoretical assumption was used for sociological identification and understanding : 1) the form and content of **social relation of property and social relation of ownership** in the process of post-socialist transformation of Montenegrin society; 2) place, role and influence of **elite, institutions and citizens**, as main participants of social change of socialist state- public type of property. Our study gives original proof, that the essence of post-socialist transformation process of Montenegrin society, cannot sociologically interpret, understand and explain without differential identification of social relation of property and social relation of ownership and their interference. This applies not only to the sociological study of post-socialist transformation, but also to the process of structuring social relations in general.

Key words: social relation of property; social relation of ownership; elite; citizens; institutions; institutionalization; post-socialist transformation of Montenegrin society.

APSTRAKT U radu je teorijski dokazano da se posebni slojevi društvene apstraktnosti strukturiraju u vidu **društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva**. Ova teorijska postavka je poslužila za sociološko identifikovanje i razumijevanje: 1) oblika i sadržaja **društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva** u procesu postsocijalističke transformacije crnogorskog društva; 2) mjesta, uloge i uticaja **elite, institucija i građana** kao glavnih aktera društvene promjene socijalističkog državno-društvenog tipa svojine. Naše istraživanje daje originalan dokaz, da se suština procesa postsocijalističke transformacije crnogorskog društva, ne može sociološki tumačiti, razumijevati i objasniti, bez diferenciranog identifikovanja društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva i njihove interferencije. To važi za sociološko izučavanje, ne samo postsocijalističke transformacije, već za proces strukturiranja društvenih odnosa uopšte.

Ključne riječi: društveni odnos svojine; društveni odnos vlasništva; elita; građani; institucije; institucionalizacija; postsocijalistička transformacija crnogorskog društva.

Uvod

U društvenim naukama, pa i u sociologiji, poistovjećuju se pojmovi svojina i vlasništvo. U najboljem slučaju, ova dva pojma se upotrebljavaju kao surogati. To je teorijska ravan koja zanemaruje **ontološku dvojnost čovjeka i njenu refleksiju u društvenoj apstraktnosti na svim nivoima**. Čovjek je nezamisliv, sem u dvostrukom svojinskom odnosu sa zajednicom: čovjek ima svoju zajednicu, zajednica ima svog čovjeka. Čovjek, jedino iz te pozicije i u toj

poziciji ostvaruje sebe kao vlasnika, “u vidu posjedovanja, prisvajanja, razmjene i raspodjele, ispoljava svoj vlasnički izraz“ (Vukićević 1990,11). Osnovne zakonitosti strukturiranja društva i njegove dinamike imaju polazište u ovoj fundamentalnoj činjenici, koja se u svakom društvu konstituiše kao **društveni odnos svojine i kao društveni odnos vlasništva**. Teorijsko i empirijsko identifikovanje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, kao dvije posebne društvene činjenice, ima fundamentalni značaj za sociološku nauku i za druge društvene nauke.

I Teorijsko identifikovanje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, kao dvije sociološke činjenice

Društvo je modus vivendi postojanja čovjeka i njegove zajednice u kojem neprestano vlada determinizam odnosa **prirodnog i pozitivnog prava**. U tom odnosu **važe** principi prirodnog i principi pozitivnog prava: **nadracionalna** principijelnost prirodnog prava i **predmetna** racionalnost pozitivnog prava. **Pozitivno pravo** mora biti zasnovano na **predmetnoj racionalnosti** koja je nužan okvir društvene apstraktnosti, institucionalizovane u vidu strukture društvene moći osnovnih društvenih aktera. Pozitivno pravo je, tako, uvijek „ispod“ prirodnog prava. Posebni slojevi društvene apstraktnosti strukturiraju se u vidu **društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva**, koji opredeljuju karakter određenog **društvenog sistema**.

Svojina je društveni odnos, poseban nivo društvene apstraktnosti, u kojem se, na specifičan način, sublimira i ispoljava čovjekova priroda i priroda njegove zajednice. Svojina kao društveni odnos ima svoju **ontološku dimenziju** sa stanovišta uključivanja ljudskih potreba i interesa i **vremensku dimenziju** „saigre“ prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kada su u pitanju ljudski i prirodni resursi određenog društva. **Refleksivnost** ontološke i vremenske dimenzije ima kontekst ostvarivanja generičnosti čovjeka i njegove zajednice. **Sadržaj** svojinskog društvenog odnosa je **posjedovanje, prisvajanje, raspodjela i razmjena** materijalnih i duhovnih dobara jednog društva. Svojinski društveni odnos **institucionalizacijom** dobija **oblik, ili formu**, nastalu djelovanjem pojedinaca, grupa i institucija određenog društva, koja konkretnim subjektima omogućava (pruža izgled), da legitimno i legalno ostvaruju **društveni odnos vlasništva**, nad dobrima materijalne i duhovne prirode. Bez diferencije svojine i vlasništva ne može se govoriti o posebnoj ulozi i mjestu pojedinih **aktera** u odnosu na to: čiju volju izražava **sollen** (treba) svojstveno pravnoj normi svojinskog društvenog odnosa i posebno vlasničkog društvenog odnosa i kako je ono postalo sastavni dio norme? Radi se o otkrivanju suštine procesa nastajanja svojinske norme društvenog odnosa i vlasničke norme društvenog odnosa u kojoj **sollen** ima značenje **Auftrag** (naloga) koji je određenim subjektima dat da izvršavaju, neposredno ili preko treće osobe.

Ovdje je posebno značajno sociološki identifikovati društveni položaj, ulogu i uticaj **elite, institucija i građana**, kao najznačajnijih društvenih aktera u

oblikovanju svojinskog i vlasničkog društvenog odnosa. Znači, sociološka nauka otkriva društvene snage čiju volju i ideje izražava **sollen** u normi, karakter društvenih snaga kojima je nametnuta volja druge strane. Poznato je da se norma ne ostvaruje nikad kako je predviđeno, a to znači da se društveni odnos svojine i društveni odnos vlasništva javljaju kao nešto **više od same norme**, kao puna društvena realnost sa stanovišta spoja esencije i egzistencije određenog društva. Sociološka identifikacija društvenog odnosa, dosledna veberovskoj metodologiji, temelji se na „empirijski smisaonom sadržaju smjeranom od onih koji djelaju u **pojedinačnom, prosječnom i „čistom tipu“** (Veber, 1976: 25). Svi naznačeni elementi su specifični za društveni odnos svojine i društveni odnos vlasništva, tako da ni njihovu korelaciju (pozitivnu ili negativnu) ne možemo identifikovati bez identifikacije njihovih *posebnosti*. To se može pokazati na svim bitnim veberovskim dimenzijama društvenog odnosa: *ponašanje* (znači, ne samo norma), *smisaoni sadržaj* (čime je uzajamno podešeno ponašanje i time orjentisano), *izgledom* (šansom da se generički društveno djela), *stepenom uzajamnog odnosa* (među djelanjem jedne i druge strane), *karakter* – prijateljstvo ili neprijateljstvo i sl., *međusobnog odnosa u vezi sa sadržajem* (u slučaju svojine i vlasništva: prisvajanje, posjedovanje, razmjena, raspodjela), legitimnost i legalnost društvenog odnosa („ispunjenje“ ili „izvrđavanje“ ili „prekid“ nekog sporazuma). Vlasništvo stečeno nelegalnim putem, ne može izbjeći kontekst legalnog društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, a to znači da i ono ima karakter *društvenog odnosa*.

Sociološki posmatrano, legitimitet i legalitet grade cjelinu društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva i daju smislenost jedan drugome: 1. **Legitimnost svojine**, što znači adekvatno i pravovremeno učešće svih aktera (elite, institucija, građana) društva u normativnom konstituisanju tipa svojinskih odnosa i djelovanja u skladu s ostvarivanjem osnovnih vrijednosti generičnosti čovjeka i njegove zajednice (generička suština se javlja kao utopijska vizija neprestanog kultivisanja ljudske prirode imajući u vidu njene apriorno-ontološke i gnoseološke pretpostavke, a **pogled na svijet**, na njoj zasnovan, kao „mašina“ za čovjekovo kretanje u vremenu.); 2. **Legitimnost vlasništva**, što znači zasnovanost društvenog odnosa vlasništva na uloženom radu, novcu, idejama, energiji, preduzetništvu, kao individualnim i društvenim vrijednostima institucionalno utemeljenim u društvenom odnosu svojine, uz identifikovanje nelegitimnog ostvarivanja vlasništva i takve strukture vlasnika. Sve to, privatnom vlasništvu daje dvojni karakter ostvarivanja individualnih i društvenih interesa; 3. **Nepostojanje legitimnosti svojine, proizvodi nelegitimnost vlasništva, i obrnuto**. Očigledno, radi se o dvjema sociološkim činjenicama (dva društvena odnosa) koje imaju svoju posebnost i društvenu predmetnost, ali čiju suštinu nije moguće objasniti i sociološki razumijevati jednu bez druge (sadržajno, ni akterski), niti mogu biti surogati jedno drugom. Legitimitet svojine i legitimitet vlasništva, imaju dva nivoa: a) **konstruktivni i regulacioni nivo** (nivo institucionalno-pravnog konstituisanja) i b) **nivo regulaciono-organiza-**

cionog opredmećenja. Prelaz od jednog do drugog nivoa, pod uticajem strukturalnih i sistemskih komponenti jednog društva, rezultira ekstrahiranjem **vlasništva** kao nove društvene, odnosno sociološke, činjenice. Zanemarivanjem ove veze apsolutizacijom **privatnog vlasništva**, poništava se ontološki princip dvojnosti privatnog vlasništva i privatnog vlasnika koji je zasnovan na samoj ontici i ontologiji postojanja čovjeka i njegove zajednice. Takva autarhičnost **privatnog vlasništva** znači prelaz na vlasništvo kao **neposredno prisvajanje** (princip nedruštvenog prisvajanja) koje odgovara **logici kapital odnosa**, a ne **generičkoj logici** privatnog vlasništva. To znači gubitak generičke suštine, jer je „čovjek svoj-vlasnik, samo u svojoj-ljudskoj zajednici (zajednica je prva čovjekova svojina)“. (Leković, 1984: 58).

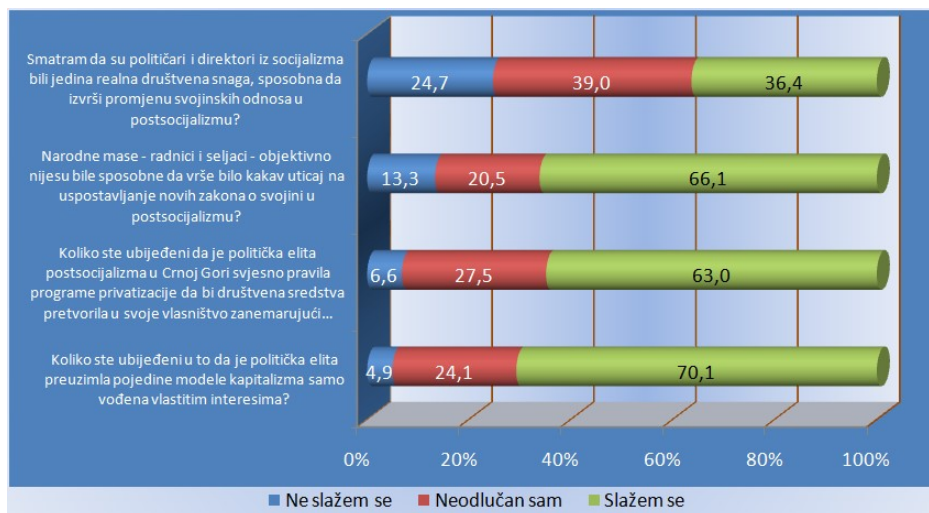
Pozitivna korelacija društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva usmjerava progresivni razvitak društva ka ostvarivanju generičnosti čovjeka i njegove zajednice. Pozitivna korelacija društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, omogućava egzaktno otkrivanje uzroka odstupanja od njihove institucionalizovane forme i karaktera njihovog institucionalizujućeg dejstva u jednom društvu. Apstraktna društvenost, u jednom i u drugom slučaju je **društveni odnos**, poseban **realitet** u odnosu na ljude, prirodu i institucije. Društveni odnos svojine i društveni odnos vlasništva su posebna „sredstva“ preko kojih se u društvu determiniše dinamika odnosa strukture i sistema na „polju posjedovanja, prisvajanja, raspodjele i razmjene u okviru načina proizvodnje društvenog života“ (Maksimović, 1985: 83).

Svojinski društveni odnos i vlasnički društveni odnos imaju **institucionalizovanu** formu, ali istovremeno, i **institucionalizujuće** dejstvo, što im daje potpuni društveni realitet nesvodiv na normativnu ravan i interpersonalne odnose pojedinaca. Društveni odnos svojine i društveni odnos vlasništva su međusobni odnosi pojedinaca s obzirom na stvari (posjedovanje, prisvajanje, raspodjela i razmjena) u kojima su važni i pojedinci i stvari. Društveni odnos svojine i društveni odnos vlasništva, imaju svoj realitet u **autonomnom dejstvu** na ljude i njihovo **djelovanje** (objekt-subjekt) u procesu posjedovanja, prisvajanja, raspodjele i razmjene dobara materijalne i duhovne prirode određenog društva. U tome je sadržana njihova „društvena apstraktnost, koja svojim oblikom i sadržajem, determiniše djelovanje pojedinaca i institucija društva“ (Vukićević, 2011: 27).

II Empirijska idnetifikacija društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva u postsocijalizmu (Crna Gora)

Skicirane teorijske postavke su osnov sociološkog identifikovanja i razumijevanja: 1) oblika i sadržaja **društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva** u procesu postsocijalističke transformacije crnogorskog društva; 2) mjesta, uloge i uticaja **elite, institucija i građana** kao glavnih aktera društvene promjene socijalističkog državno-društvenog tipa svojine.

Grafikon 1. Struktura uticaja, političko-menadžerske elite iz socijalizma i narodnih masa-građana, na promjene socijalističke državno-društvene svojine u postsocijalizmu u Crnoj Gori

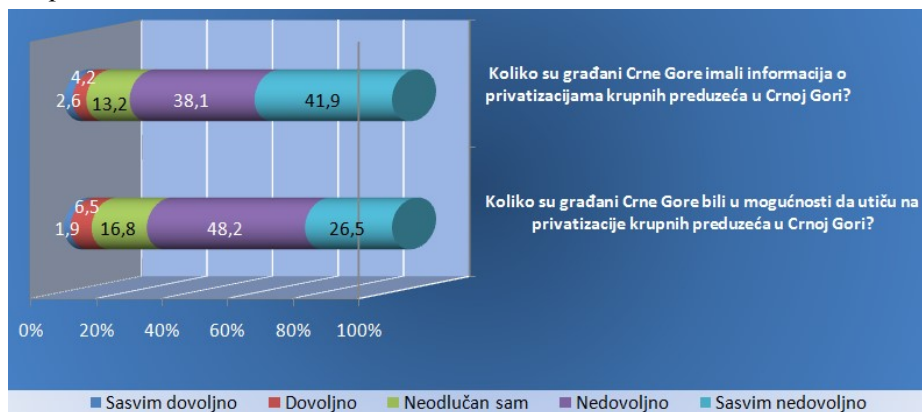
Prema našem istraživanju¹ (Grafikon 1), na pitanje „*smatram da su političari i direktori iz socijalizma bili jedina realna društvena snaga, sposobna da izvrši promjenu svojinskih odnosa u postsocijalizmu*“, najveći broj ispitanika (39,0%) je neodlučan, malo manji broj od 36,4% ispitanika potvrđuje stav da je **politička i menadžerska elita** socijalizma bila jedina realna društvena snaga da izvrši promjenu svojinskih odnosa, dok je najmanje onih (24,7%) koji ne prihvataju ovo stanovište. **Narodne mase-građane** smo uzeli ka drugi strukturalni dio postsocijalističke transformacije društva. Po pitanju uticaja narodnih masa na proces promjena svojinskih odnosa ispitanici imaju mnogo jasniji stav, nego po pitanju uticaja elite. Većina ispitanika od 66,1% se slaže da narodne mase nijesu bile sposobne da vrše bilo kakav uticaj na uspostavljanje novih zakona o svojini u postsocijalizmu, neodlučnih je skoro duplo manje nego u slučaju uticaja elite (20,5%), dok je onih koji se na slažu svega 13,3%.

Ispitanici su većinom od 63,0% ubijedeni da je politička elita postsocijalizma u Crnoj Gori svjesno pravila programe privatizacije da bi **društvena sredstva pretvorila u svoje vlasništvo**, zanemarujući solidarnost i moral. Samo njih 6,6% nije ubijedena u to. Značajan je broj neodlučnih (27,5%), što moguće znači da o tome uopšte nijesu bili informisani. Ovi pokazatelji upućuju na to, da proces postsocijalističke transformacije nije razvijao pozitivnu korelaciju svojine i vlasništva. **Strukturalna pretpostavka** konstituisanja društvenog sistema u Crnoj Gori sa stanovišta **nivoa svijesti političke elite** u ovom procesu ima karakter negativne komponente po mišljenju većine ispitanika. Uz to ni **institucije**

¹ Naučni projekat: *Komparativno sociološko istraživanje svojine i preduzetništva (Crna Gora – Rusija 1990-2015)*, Institut za sociologiju i psihologiju Filozofskog fakulteta Nikšić i Sociološki fakultet MGU imena Lomonosov, rukovodilac Prof. dr Slobodan Vukićević.

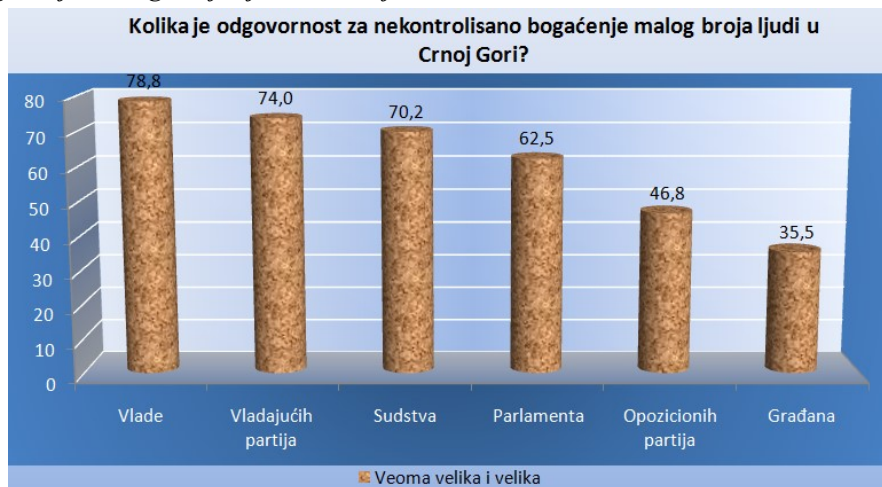
nijesu odigrale svoju pravu ulogu u kontroli i usmjeravanju procesa postsocijalističke transformacije u ostvarivanju opšteg dobra i odgovornog i održivog korišćenja ljudskih i prirodnih resursa. Ispitanici u velikoj većini (70,1%) sasvim ili djelimično su ubijeđeni da je **politička elita** preuzimala pojedine modele kapitalizma, vođena samo **vlastitim interesima**. Uz to ide i 24,1% neodlučnih, što znači da je politička elita u ovom domenu ostvarivala potpuni monopol. Samo 4,9% ispitanika nije ubijeđeno u to da je politička elita preuzimala razne modele kapitalizma vođena vlastitim interesima.

Grafikon 2. Stepen informisanosti i uticaja građana na privatizaciju krupnih preduzeća

Informisanost građana o privatizacijama krupnih preduzeća u Crnoj Gori (Grafikon 2) je na veoma niskom nivou (6,8% sasvim dovoljno i dovoljno). Mogućnost građana da utiču na privatizaciju krupnih preduzeća u Crnoj Gori bila je minimalna (8,5% sasvim dovoljno i dovoljno). Na drugoj strani 74,7% ispitanika (48,2% – nedovoljno, 26,5% – sasvim nedovoljno) smatra da građani Crne Gore nisu bili u mogućnosti da utiču na privatizaciju krupnih preduzeća u postsocijalističkoj transformaciji.

Grafikon 3. Struktura institucionalne odgovornosti za nekontrolisano bogaćenje malog broja ljudi u Crnoj Gori

Ispitanici su pokazali (Grafikon 3) visoku svijest o značaju institucionalnih pretpostavki za ostvarivanje vlasništva u jednom društvu, tj. Institucionalizovanog svojinskog društvenog odnosa ali je veoma upitno za sociologe, zašto upravo u tome ispoljavaju visoki nivo neaktivnosti kako je pokazalo naše, a i druga istraživanja. U skladu s tim poređali smo stepen odgovornosti tako da su Vlada, Vladajuće partije i Sudstvo na vrhu liste, a zatim slijede Parlament i Opozicione partije, dok Građani imaju najmanju odgovornost za nekontrolisano bogaćenje malog broja ljudi u Crnoj Gori što je očigledan pokazatelj realnog strukturiranja odgovornosti za nekontrolisano bogaćenje u procesu postsocijalističke transformacije crnogorskog društva. Lako je zaključiti da stepen odgovornosti za nekontrolisano bogaćenje direktno korespondira sa stepenom **uticaja** na haotičnu promjenu svojinskih odnosa (tj. procvat elite na haosu).

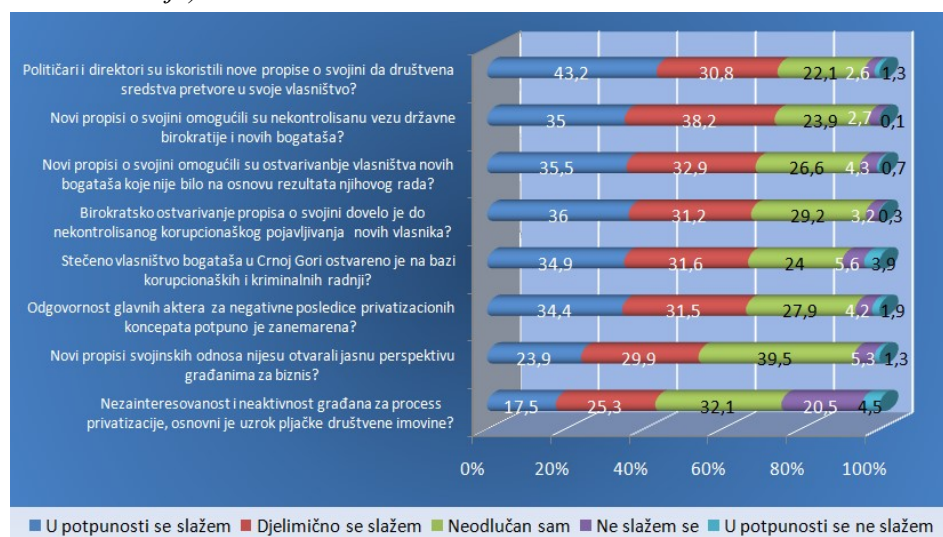
Grafikon 4. Pozitivna korelacija svojine i vlasništva (stepen neslaganja sa tvrdnjom -odsustvo pozitivnih komponenti)

Od pet tvrdnji (Grafikon 4) sa kojima smo mjerili pozitivnu korelaciju svojine i vlasništva prva je da stečeno vlasništvo bogataša u Crnoj Gori nije stečeno na bazi **znanja i stručnosti (konstitutivni elemenat svojinskog društvenog odnosa)**. Nju prati tvrdnja da **država** nije objektivno sankcionisala (regulativno-organizacioni nivo korelacije) sve subjekte koji su neregularno sticali vlasništvo. Uz to ide neslaganje skoro polovine ispitanika (44,4%) sa tvrdnjom da su većina preduzetnikau Crnoj Gori cijenjeni ljudi. Sve su ovo sadržaji društvenog odnosa svojine koji transcendiraju normu i spadaju u domen „normativne činjenice“ i tako grade cjelinu fenomena društvenog odnosa svojine. U cjelini konstituisanja **društvenog odnosa svojine** pojedini akteri, prije svih elita, institucije i građani, imaju posebni ulogu i karakter djelovanja, što potvrđuje realitet društvenog odnosa svojine kao posebne društvene činjenice. Veoma nisko neslaganje sa tvrdnjama da **privatno vlasništvo** nužno proizvodi nejednakosti u društvu (18%), i još manjim sa tvrdnjom da privatno vlasništvo ne može opstati samo na bazi ostvarivanja privatnih interesa bez društvene regulacije (8,7%)

govori o niskom nivou građanske svijesti u pogledu shvatanja nužnosti **dvojnog karaktera privatnog vlasništva**. Građani nijesu svjesni činjenice da anomalije sticanja vlasništva, koje potvrđuju slaganjem sa prethodnim tvrdnjama, prističu upravo iz nepostojanja **pozitivne korelacije svojine i vlasništva**. Nizak nivo svijesti o neophodnosti uspostavljanja pozitivne korelacije svojine i vlasništva potvrđuje i visoki procenat neodlučnih ispitanika koji ide čak do preko 40% kada je u pitanju dvojni karakter privatnog vlasništva. Uz to ide i pokazatelj da polovina ispitanika (49,4%) smatra da građani Crne Gore nemaju potreban osjećaj odgovornosti za **javni interes**, neodlučnih je trećina (30,4%), a samo jedna petina (18,4%) ispitanika se opredeljuje za odgovor „da“. Nizak nivo građanske svijesti o pozitivnoj korelaciji svojine i vlasništva predstavlja strukturalnu komponentu društva sa negativnim dejstvom na izgradnju društvenog sistema i institucija u njemu, posebno institucija zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Time dobijamo odgovor, zašto elita lako ostvaruje monopol u konstituisanju svojinskog društvenog odnosa, koji zatim upotrebljava za lično bogaćenje.

Grafikon 5. Negativne korelacije – stepen saglasnosti (prisutnost negativna korelacija)

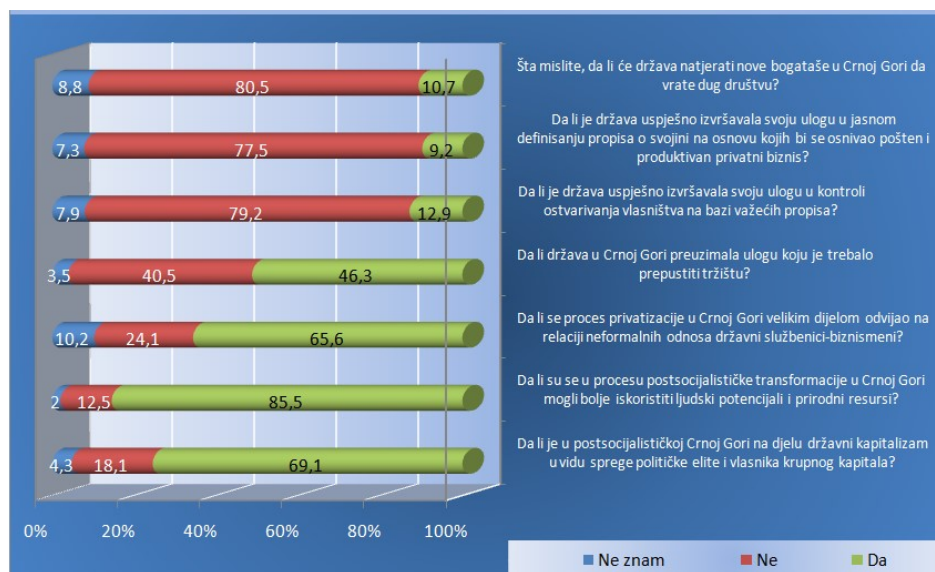

„Naknadna pamet“ o zapostavljanju korelacije svojine i vlasništva javlja se u priznanju posledica. Zbog toga je na prvom mjestu negativne korelacije (Grafikon 5) svojine i vlasništva visoka saglasnost (74,0%) sa tvrdnjom da su *političari i direktori iskoristili nove propise o svojini da društvena sredstva pretvore u svoje vlasništvo*. Negativna korelacija svojine i vlasništva ima šire posledice, naročito u *jačanju birokratizma u društvu na svim nivoima*. U tom smislu je i druga tvrdnja po ocjeni ispitanika, da su novi propisi o svojini omogućili nekontrolisanu vezu državne birokratije i novih bogataša, jačanje korupcije i kriminala. Uz to ide kao normalna posledica neodgovornost glavnih aktera za kardinalno loše rezultate privatizacije društvenih i državnih preduzeća u procesu postsocijalističke transformacije u Crnoj Gori. Najmanja odgovornost za ove

posljedice je, po mišljenju ispitanika, u *nezainteresovanosti i neaktivnosti građana* za proces privatizacije. Iako 25,0% ispitanika ne podržava tvrdnju da je osnovni uzrok pljačke društvene imovine nezainteresovanost i neaktivnost građana, još uvijek ne možemo govoriti o dovoljnoj razvijenosti građanske svijesti o značaju pozitivne korelacije svojine i vlasništva. U prilog tome ide i pokazatelj da je 32,1% ispitanika neodlučno po ovom pitanju. Ovdje otkrivamo značajan uzrok veoma slabe građanske kontrole privatizacije društvenih i državnih preduzeća u procesu postsocijalističke transformacije u Crnoj Gori. Politička i državna elita mora snositi punu odgovornost za sve negativne posljedice i loše rezultate privatizacije, jer je zadatak „prosvijećene elite“ da kreira održive i progresivne programe razvoja društva uopšte. U slučaju postsocijalizma, to se odnosi prije svega na programe privatizacije od kojih zavisi suština ukupnih društvenih promjena. Pored masa su prolazili, kako vidimo, i programi sa lošim rezultatima, ali još prije bi dobijali legitimitet programi perspektivnijih preduzetničkih karakteristika. Zbog toga, odgovornost elite sa stanovišta kreativne uloge u procesu postsocijalističke transformacije je na još većem nivou, s obzirom na to da ona ima osnovni zadatak da zaštiti interese, radnika privatizovanih preduzeća, građana i države Crne Gore. Sociološki je bitno razumijevati da svi konstatovani elementi dobijaju svoj puni značaj u društvenom odnosu svojine i društvenom odnosu vlasništva kao cjelovitim i autonomnim društvenim činjenicama.

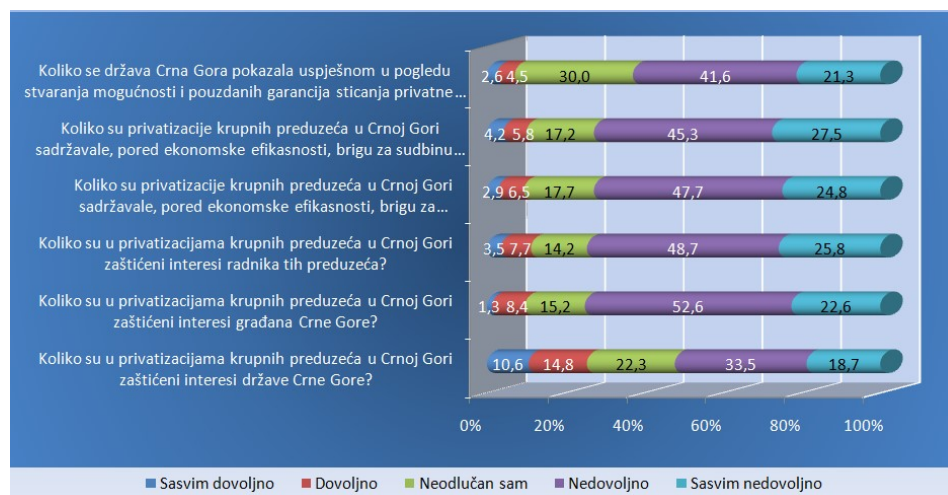
Grafikon 6. Konstruktivna i regulatorna uloga države u procesu konstituisanja društvenog odnosa svojine

Ispitanici su veoma uvjereni (Grafikon 6) da će proces konstituisanja društvenog odnosa svojine ići i dalje u istom smjeru te da država neće natjerati nove bogataše u Crnoj Gori da vrate dug društvu (80,5%). Svega 10,7% je onih koji vjeruju da će država natjerati nove bogataše u Crnoj Gori da vrate dug društvu. Na drugoj strani, ispitanici u 77,5% slučajeva (suprotno misli svega sa

9,2% ispitanika) misle da *država nije izvršavala svoju ulogu u jasnom definisanju propisa o svojini na osnovu kojih bi se osnivao pošten i produktivan biznis*, što znači da naknadno, tek u posledičnoj ravni, dolaze do svijesti o nedostatku pozitivne korelacije svojine i vlasništva. Ispitanici sa 79,2% odgovora „ne“ i svega 12,9% odgovora „da“, iskazuju čvrsto uvjerenje da država nije izvršavala svoju ulogu u *ostvarivanju kontrole sticanja vlasništva na bazi važećih propisa*. Opet naknadna svijest o nedostatku pozitivne korelacije svojine i vlasništva, ili, nedoslednosti regulativno-organizacione uloge vlasti. Značajan broj ispitanika od 40,5% smatra da je *država u Crnoj Gori preuzimala ulogu koju je trebala prepustiti tržištu. Neformalni odnosi između državnih službenika i biznismena* su u osnovi procesa privatizacije u Crnoj Gori, smatra većina od 65,6% naših ispitanika. Skoro jedinstveno stanovište ispitanika da se u procesu postsocijalističke transformacije Crne Gore mogao *bolje iskoristiti ljudski potencijali i prirodni resursi*. Za alternativu „da“ opredijelilo se 85,5% ispitanika. Sociološki odgovor na pitanje zašto do toga nije došlo mora se potražiti u kontekstu „objektivnih činilaca djelatnog potencijala“ pojedinih društvenih grupa sa stanovišta njihovog strukturalnog, a ne samo sistemskog određenja. U našem istraživanju ispitivani su stavovi ispitanika o strukturnim potencijalima građana i pojedinih društvenih grupa, kao i o sistemskim okolnostima za njihovo djelovanje (institucije i institucionalni prostor). Skoro jedinstveno stanovište ispitanika je, da se u procesu postsocijalističke transformacije Crne Gore mogao bolje iskoristiti prirodni potencijal. Sociološko objašnjenje treba da ide u istom smjeru, a to znači da se progres-napredak smisaono valorizuje sa stanovišta konteksta generičke suštine čovjeka i njegove zajednice. Usled svega navedenog, većina od 69,1% ispitanika smatra da je u Crnoj Gori na djelu *državni kapitalizam u vidu sprege političke elite i krupnog kapitala*, što znači odsustvo pozitivne korelacije svojine i vlasništva.

Grafikon 7. Preduzetničke i socijalne komponente konstituisanja društvenog odnosa svojine u privatizacijama krupnih preduzeća

Prema mišljenju 62,9% ispitanika (Grafikon 7), država Crna Gora je pokazala nedovoljnu ili sasvim *nedovoljnu uspješnost u stvaranju mogućnosti i pozudanih garancija sticanja privatnog vlasništva na bazi uloženog vlastitog rada, znanja, sposobnosti, preduzetničke inicijative*. Svega 7,1% ispitanika smatra da je država Crna Gora na ovom planu bila dovoljno ili sasvim dovoljno uspješna. Uloženi vlastiti rad, znanje, sposobnosti i preduzetnička inicijativa su osnove za sticanje „zdravog“ privatnog vlasništva u jednom društvu. Mišljenje naših ispitanika pokazuje da država Crna Gora nije uspjela razviti u postsocijalističkoj transformaciji društva, osnovne pretpostavke u vidu normativno-institucionalnih odnosa prisvajanja, posjedovanja, razmjene i raspodjele (odnosa svojine), ravnopravne za sve građane, za uspostavljanje *pozitivne korelacije između uloženog vlastitog rada, znanja i sposobnosti i preduzetničke inicijative i sticanja privatnog vlasništva*. To nije samo ispravan put sticanja privatnog vlasništva i razvoja preduzetništva, nego i jedini ispravan i progresivan put prevladavanja ukupne statičnosti socijalističkog društvenog sistema, adekvatnog korišćenja ljudskih i prirodnih resursa, što je postavljeno kao osnovni cilj postsocijalističke transformacije crnogorskog društva. Ovdje možemo jasno locirati najveću odgovornost na „prosvijećenu elitu“ i njen uticaj na izgradnju institucija postsocijalističkog društva, posebno institucionalizaciju svojine kao osnove uspostavljanja vlasničke strukture društva. Prema mišljenju 74,5% ispitanika *sudbina radnika privatizovanih preduzeća je bila potpuno zanemarena*. Samo 11,2% ispitanika smatra da je sudbina radnika bila sasvim dovoljno ili dovoljno sadržana u programu privatizacije krupnih preduzeća. Nažalost, radnici su toga postali svjesni kasno, kada su se, umjesto obećanih efekata, pojavili enormni gubici, ne samo za njih, nego i za društvo tj. za sve građane. Greške je apsolutno teško ispraviti. Uz to, ispravljanje negativnih posledica nikad ne ide na štetu kreatora programa privatizacije, već opet na štetu radnika i svih građana.

Slično mišljenje naši ispitanici imaju i kada je u pitanju briga za dugoročni razvoj društva. Tako, na pitanje, „*koliko su privatizacije krupnih preduzeća u Crnoj Gori sadržavale, pored ekonomske efikasnosti, brigu za dugoročni razvoj društva*“, 72,5% ispitanika smatra da programi privatizacije nisu rukovođeni sa dugoročnim ciljevima razvoja društva. Samo 9,3% ispitanika smatra da je briga za dugoročni razvoj društva bila sasvim dovoljno ili dovoljno sadržana u privatizacijama krupnih preduzeća. Dakle, programima privatizacije bila je, prema ubjedljivoj većini mišljenja naših ispitanika, *zanemarena briga za sudbinu radnika i briga za dugoročni razvoj društva*. U konstruktivnom dijelu izgradnje društvenog sistema, od Ustava pa dalje, svi naznačeni elementi su bili predviđeni kao osnova društvenog odnosa svojine i dosledno njemu, stvaranju društvenog odnosa vlasništva i vlasničke strukture društva. Pokazatelji istraživanja ubjedljivo govore o drastičnom odstupanju u regulativno-organizacionom dijelu stvaranja društvenog sistema i njegovih institucija.

Postsocijalistička privatizacija državnog i društvenog kapitala socijalističkog društva je izraz krize najagresivnijeg vida neoliberalnog kapitalizma,

koji negativnu korelaciju svojine i vlasništva dovodi do tačke „usijanja“. Kao što smo naglasili, centar institucionalnih promjena u procesu postsocijalističke transformacije, nalazi se u konstituisanju novog tipa svojine tj, svojinskog društvenog odnosa, na kojem se dalje ekstrahirao novi vlasnički društveni odnos i nova vlasnička struktura. Zbog toga ističemo, bez diferencijacije svojine i vlasništva, kao dvije posebne društvene činjenice, nema ozbiljnog sociološkog objašnjenja društvenog procesa postsocijalističke transformacije uopšte, pa ni postsocijalističke transformacije crnogorskog društva.

Ispitanici su sasvim ubijedeni da privatizacijama krupnih preduzeća u Crnoj Gori, pored interesa radnika, nijesu bili zaštićeni ni *interesi građana Crne Gore* (75,2% – nedovoljno i sasvim nedovoljno). Samo 9,7% ispitanika smatra da su interesi građana privatizacijom krupnih preduzeća bili zaštićeni sasvim dovoljno i dovoljno. Preko polovine (52,5%) ispitanika smatra da su privatizacijama krupnih preduzeća u Crnoj Gori nedovoljno ili sasvim nedovoljno bili zaštićeni interesi države Crne Gore, dok je 25,4% onih koji smatraju da je interes države Crne Gore sasvim dovoljno ili dovoljno zastupljen. Neodlučnih je 22,3%. Očigledno, proces privatizacije nije išao u pravcu zaštite interesa države Crne Gore već u interesu vladajuće elite. U čijem interesu i na čiji rizik su realizovane privatizacije preduzeća u društvenoj i državnoj svojini? Ogromna većina ispitanika smatra da stečeno bogatstvo privatizacijama u Crnoj Gori nije na osnovu znanja i rada, da nije u interesu radnika, da nije u interesu građana. U čijem interesu je onda zabranjeno radnicima da budu vlasnici društvene svojine? Sociološki je bitno razlikovati dvije sociološke činjenice: na jednoj strani zabranu, i na drugoj, samu pojavu koja se zabranjuje. Teorijsko-empirijskim istraživanjem postsocijalističke transformacije crnogorskog društva konstatujemo apsurd: **zabrana je cilj**, a ne sama pojava koja se zabranjuje, u ovom slučaju, **neefikasnost društvene svojine i rizik koji je ona proizvodila za „ontološku sigurnost“ građana i društvo u cjelini**. U društvu nije nastala veća efikasnost, ekonomska ni društvena, pogotovo nije smanjen rizik. **Društvo postaje „rizično“ za ogromnu većinu građana**.

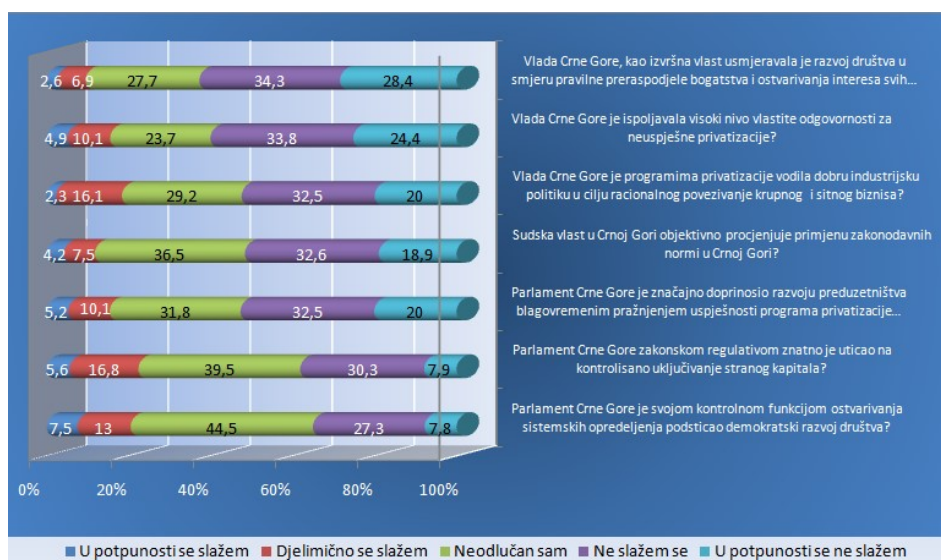
Istaknute nalaze o korelaciji svojine i vlasništva u postsocijalističkoj transformaciji crnogorskog društva ubjedljivo potvrđuju stavovi ispitanika o djelovanju institucija i karakteru institucionalnog prostora.

U grafikonima 8 i 9 želim da pokažem ulogu institucija kao konstruktivnih i regulatorno-političkih aktera pri konstituisanju društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva (parlament, vlada i sudstvo)².

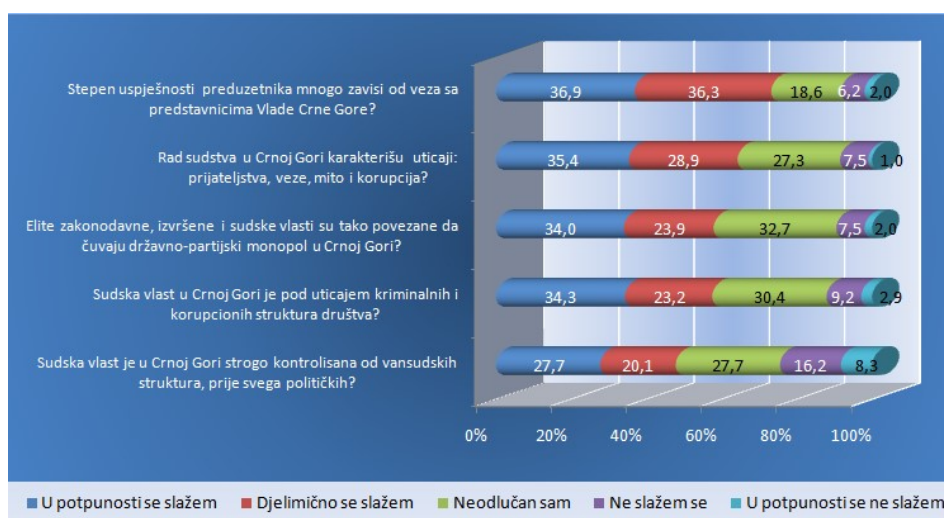
---

² Slobodan Vukićević, Postsocijalizam (Crna Gora – Rusija 1990-2015), Sociološki fakultet MGU, Filozofski fakultet Nikšić (2016)

Grafikon 8. Pozitivne karakteristike – stepen neslaganja sa tvrdnjom (odsutnost pozitivnih komponenti)

Grafikon 9. Negativne karakteristike – stepen saglasnosti (prisutnost negativnih komponenti)

Po ocjeni ispitanika **Vlada** je na prvom mjestu po stepenu odsustva pozitivnih komponenti: pravilnije raspodjele bogatstva i ostvarivanja interesa svih građana; nedostatak visokog nivoa odgovornosti za neuspješne privatizacije; koncipiranja politike i programa u cilju efikasnijeg povezivanja krupnog i

sitnog biznisa. Odsustvo pozitivnih, dosledno prati prisustvo negativnih komponenta u djelovanju Vlade Crne Gore. Na drugom mjestu je **sudska vlast**: *nedostatak objektivnosti; uticaj kriminalnih i korupcionih struktura sudska vlast strogo kontrolisana od vansudskih struktura, prije svega političkih*. Na trećem mjestu po odsutnosti pozitivnih elemenata je **Parlament** Crne Gore, koji je bio u obavezi da svojom kontrolnom ulogom blagovremeno onemogućava birokratizaciju institucionalizovanja i institucionalizujuće uloge svojine i vlasništva. Logična konstatacija da su *elite zakonodavne, izvršne i sudske vlasti* tako povezane da stvaraju „institucionalni prostor“, u kojem se *gubi princip opšteg dobra* kao temeljni princip vlasti, a vlada birokratski princip „*neposrednog prisvajanja*“ vlasti, a onda i svega drugog, a to znači autarhično, neoliberalno, ostvarivanje vlasništva. (teza: „ne postoji društvo“, pa ni njegove institucije!).

III Sinteza

U postsocijalističkoj transformaciji crnogorskog društva, normativno i sadržajno strukturiranje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, teklo je paralelno. Karakter konstituisanog društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, omogućavala je autonomiju njihovih unutrašnjih zakonitosti djelovanja u društvu, kao i uslovljavao je njihovu korelaciju, pozitivnog i negativnog karaktera. Odnos društvene apstraktnosti crnogorskog postsocijalističkog društva i korelacije (pozitivne i negativne) društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, proporcionalno je srazmjeran.

Proces strukturiranja društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, diferencira se na *konstruktivni i regulaciono-organizacioni nivo*. Normativno konstituisanje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, ne zasniva se na jednoj normi, već na čitavoj mreži ustavno-zakonskih propisa i programa, projekata koji imaju normativni značaj u vidu karaktera (*sollen – Auftrag*) regulisanja posjedovanja, prisvajanja, razmjene i raspodjele društvenih dobara, materijalne i duhovne prirode. Konstruktivni i regulatorno-organizacioni nivo društvenog odnosa svojine predstavlja neminovnu pretpostavku ostvarivanja društvenog odnosa vlasništva, kao i legalnu i legitimnu osnovu sankcionisanja ostvarivanja vlasništva van toga.

Sociološko diferenciranje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, omogućava egzaktno naučno praćenje procesa njihovog nastajanja i njihovog dejstva (norma i „normativna činjenica“) u postsocijalističkoj transformaciji crnogorskog društva. Složenost normativnog konstituisanja društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva mora se sociološki pratiti na čitavoj mreži koja ima normativno značenje. Time se obuhvata i odgovornost za *posledice* bez kojih nije moguće sociološki razumijevati i tumačiti cjelinu ovih društvenih odnosa.

Sociološko diferenciranje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva prati i njihovo sadržinsko strukturiranje sa stanovišta *vrijednosti i interesa* koje sadrži njihova društvena apstraktnost i koje se ostvaruju u društvenoj realnosti.

Normativno i sadržinsko strukturiranje društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, u našem istraživanju, praćeno je kroz odnos *elita – građani – institucije*. Osnovni nalaz je da je: 1) politička i ekonomska elita socijalizma bila objektivno najuticajniji faktor promjene socijalističke državno-društvene svojine, iako, po mišljenju naših ispitanika, to nije trebalo da se desi; 2) građani su, sa stanovišta sposobnosti i spremnosti, objektivno bili faktor najmanjeg uticaja u promjeni socijalističke državno-društvene svojine; 3) institucije su, na relaciji elita-građani, bile osnovni faktor koji je trebao kontrolisati proces promjene socijalističke državne-društvene svojine i usmjeravati ga ka ostvarivanju opštih društvenih interesa na principu generičnosti čovjeka i njegove zajednice, ali to nijesu bile.

Elita (politička i ekonomska) socijalizma je imala odlučujući uticaj u: domenu konstituisanja društvenog odnosa svojine: svjesno i proračunato je pripremala zakonske propise, programe privatizacije, preuzimala pojedine modele kapitalizma u cilju ostvarivanja vlastitih interesa, a zanemarujući interese radnika, građana i dugoročnog razvoja Crne Gore. To je značilo konstituisanje društvenog odnosa svojine u kojem su izgledi za ostvarivanje vlasništva, političkoj i ekonomskoj eliti socijalizma obezbeđivalo monopolsku poziciju. Uz to, taj Novi društveni odnos svojine sadržavao je odsustvo bilo kakve *odgovornosti i rizika* za grube promašaje. Naprotiv, politička i ekonomska elita je postajala sve *bogatija i moćnija*, uvodeći ograničenja i *zabrane* za većinu građana, koje su uvijek promašivale cilj, tj. rešavanje naznačenog problema, i tako ostajale same sebi cilj. Na bazi ovakvog društvenog odnosa svojine, konstituise se društvena apstraktnost vlasničkog društvenog odnosa sa novom strukturom vlasnika čiji je reljefni izraz podjela građana na *mali broj bogatih i ogromnu većinu siromašnih*. **Društvena apstraktnost vlasničkog društvenog odnosa** je nova društvena činjenica u odnosu na društveni odnos svojine, koja se najreljefnije ispoljava u *ponašanju i djelovanju* društvenih aktera (pojedinaца, institucija, grupa itd.) kada su u poziciji *subjekta društvenog odnosa svojine* i kada su u poziciji *subjekta društvenog odnosa vlasništva*. To se jasno pokazuje, kada je u pitanju *konstruktivni* i posebno *regulativno-organizacioni nivo* konstituisanja društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva. Na primjeru ponašanja novih bogataša u postsocijalizmu, najočitije se ispoljava nedostatak svijesti o dvojnem karakteru privatnog vlasništva sadržanom u *logosnoj povezanosti* pojedinačnih i društvenih interesa. Bez ovog momenta **privatna svojina postaje, ne samo neodrživa na duži rok, nego i besmislena**. Očigledno, društveni odnos svojine, niti društveni odnos vlasništva, „nemožemo redukovati na normu“ (Gams, 1987: 151).

Građani nijesu imali sposobnosti ni spremnosti da vrše bilo kakav značajniji uticaj na uspostavljanje novih zakona i normative o svojini u postsocijalizmu crnogorskog društva. Naši ispitanici nijesu izrazili jasan stav o tome, da li je politička i ekonomska elita socijalizma bila jedina sposobna da vrši promjenu zakona o svojini u postsocijalizmu, ali su sasvim ubijeđeni da je ona pravila zakone i programe privatizacije sa preuzimanjem modela kapitalizma, da bi društvena sredstva pretvorila u svoje vlasništvo. Step *uticaja i infor-*

misanosti građana o procesu privatizacije bio je na veoma niskom nivou, tako da se isti odvijao pod *totalnim monopolom elite*. Ispitanici su pokazali visoku svijest o značaju institucionalnih pretpostavki za ostvarivanje vlasništva u jednom društvu, tj. institucionalizovanog svojinskog društvenog odnosa (ali je veoma upitno za sociologe, zašto upravo u tome ispoljavaju visoki nivo neaktivnosti kako je pokazalo naše, a i druga istraživanja).

Institucijama je ostala **ključna uloga**, u usmjeravanju i kontroli procesa strukturiranja novog društvenog odnosa svojine kao pretpostavke ostvarivanju opšteg dobra i odgovornog i održivog korišćenja ljudskih i prirodnih resursa, što bi državu Crnu Goru, činilo legitimnom, a u isto vrijeme i efikasnom zajednicom, jer je očigledno, da su sposobnosti i spremnosti, pogotovo interesi, elite i građana, u tom procesu bili, dijametralno suprotni. **Institucije** nijesu odigrale svoju pravu ulogu, jer su u startu dobile pečat totalne *partijske birokratizacije*. Fantastičan nalaz koji otkriva glavni uzrok birokratizacije cjelokupnog procesa postsocijalističke transformacije crnogorskog društva. Višepartijski sistem, na kome se temeljila demokratska promjena jednopartijskog socijalizma, realizovao se kao temelj birokratizacije postsocijalističke transformacije društva.

Opšte teorijsko i metodološko značenje rezultata našeg istraživanja sadržano je u egzaktnoj teorijskoj i empirijskoj identifikaciji: 1) autonomije društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva i 2) fundamentnog značaja pozitivne korelacije društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva na principu opšteg dobra i progresivnog razvoja društva. Pojmovno i kategorijalno određenje društvene apstraktnosti, fenomena društvenog odnosa svojine i društvenog odnosa vlasništva, predstavlja neprocjenjiv doprinos sociološkoj nauci, i ne samo njoj. Ono predstavlja osnovu za identifikovanje gravitacionih sila elite, institucija i građana određenog društva, koje ih usmjeravaju na ostvarivanje opšteg dobra i progressa društva, kao i onih gravitacionih sila koje proizvode „crne rupe“. U tom smislu, sociološki bi bilo značajno pristupiti komparativnom istraživanju socijalističkog procesa prelaska sa dominantne privatne na dominantnu državnu-društvenu svojinu, i procesa postsocijalističke transformacije dominantne socijalističke svojine na dominantnu privatnu svojinu.

L i t e r a t u r a

- Gidens, E. (1998), *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić.
- Gams, A. (1987), *Svojina*, Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za filozofiju i društvenu teoriju
- Leković, D. (1984), *Pojam pogleda na svijet*, Titograd: CANU.
- Maksimović, I. (1985), *Pogled na razvoj kritičke teorije društvene svojine*, Beograd: Izdavački centar Komunist (Zbornik radova: Protivrečnosti društvene svojine)
- Veber, M. (1996), *Privreda i društvo*, Beograd: Prosveta,
- Vukićević, S. (1990), *Homo-privatus*, Beograd: Naučna knjiga
- Vukićević, S. (2011), *Ontološke iracionalnosti savremenog svijeta*, Nikšić: Filozofski fakultet, Institut za sociologiju i psihologiju